

Esej in singularnost: uvod

Darja Pavlič

Eseja ni mogoče uvrstiti v tipologijo literarnih vrst, podedovano iz romantike, torej v epiko, liriko ali dramatiko, vendar ga literarna veda vsaj od začetka 20. stoletja obravnava kot samostojen žanr. Njegova zgodovina sega v antiko k Platonu, Pliniju, Seneki in Marku Avreliju, za začetnika zvrsti velja Montaigne. Med razlogi, da lahko esej označimo kot žanr, ki poleg romana najbolj ustreza moderni dobi, so njegove strukturne značilnosti, kot so mešanje različnih žanrov, refleksivnost in avtorefleksivnost, prvoosebni govor, ki ga je mogoče primerjati z lirično izpovednostjo, avtobiografskost, poetični slog, narativni elementi (zlasti anekdotičnost), intertekstualnost (zlasti citatnost), odprta forma, obravnavanje kulture v najširšem pomenu te besede itd. Esej posamezniku (nemetaforičnemu jazu), ki nima pretenzije po objektivni resnici, omogoča, da zapiše svojo subjektivno resnico, zato ga je mogoče razumeti tudi kot ključni žanr post-moderne družbe oz. njene umetnosti, filozofije in znanosti.

Drugi pojem, zapisan v naslovu pričujočega tematskega sklopa, se podobno kot esej izmika enoznačnim definicijam. V luči singularnosti se je esejju mogoče približati vsaj na dva načina:

1) V ospredju so značilnosti eseja, njegova enkratnost in edinstvenost. Pri tem se je mdr. mogoče sklicevati na posebno šolo novejših literarnih ved, t. i. poetiko singularnosti. Avtorji, kot so Timothy Clark, Derek Attridge in Samuel Weber, so literaturo obravnavali kot dogodek singularizacije, ki se odvija ob recepciji, pri čemer so svoje raziskave oprli na argumente Kanta, Heideggerja, Gadamerja, Blanchota, Derridaja. Clark* trdi, da singularnost ni neka skrita lastnost, izvor ali afekt literature. Vsebovana je v tem, kar Derrida imenuje »sintaksa«, se pravi v postavitvi in ne vsebini besed. Singularnost literature je sintaktična, logična ali poetična operacija, ki povezuje besede. Eden izmed izrazov, ki jih je Derrida uvedel za opisovanje singularnosti literature, je »gubanje« izrazov enega prek, čez in okoli drugega v besedilu in možnih kontekstih, ki jih besedilo prinaša. Singularnosti ne moremo v celoti zajeti s kako tematizacijo ali kratko trditvijo. Povzroči lahko učinek posebne globine, sakralnosti, zgoščenosti ali skrivnostnosti. Nobena interpretacija ne more zajeti skrivnosti ali singularnosti besedila zgolj z nekim preprostim naslovom, ne da bi pri tem česa izpustila (131–132).

2) V ospredju je singularnost esejista, pri čemer se je mogoče nasloniti na različne filozofske koncepte subjekta in posameznika (Kierkegaard).

* Clark, Timothy. *The Poetics of Singularity: The Counter-Culturalist Turn in Heidegger, Derrida, Blanchot and the later Gadamer*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.

Poleg tega ni mogoče zanemariti dejstva, da je že Montaigne razpravljal o oblikovanju svoje identitete v procesu pisanja, o subjektivnosti in univerzalnosti svojih ugotovitev ipd. Po Montaignu, ki je last absolutne resnice pripisoval izključno Bogu, so koncept jaza, predmeti konceptualizacije in védenje o predmetih enako spremenljivi in gibljivi. V svojih esejih je vedno znova obravnaval samega sebe in svoje spremembe. Kritiziral je idejo, da bi bil on sam, Michel, kaj manj zanimiv od človeka na splošno (III/9). Čeprav je bilo njegovo zanimanje usmerjeno k »posamezniku« (III/2), se je dobro zavedal, da imajo njegovi opisi singularnega Michela splošne implikacije.

V razpravah, zbranih na naslednjih straneh, je mogoče zaslediti oba pristopa, ki smo ju pravkar grobo orisali, pri čemer se je večina avtorjev osredotočila na singularnost eseja. Peter V. Zima v svojem prispevku ugotavlja, da je imel modernistični esej utopično dimenzijo, ki v postmodernističnem eseju izgine in jo nadomesti enodimenzionalen pogled na družbo. Preroško napetost kot posebno značilnost esejističnega sloga Walterja Benjamina poleg alegoričnosti in surrealističnosti izpostavi Remo Ceserani. Sledijo trije prispevki, v katerih je v ospredju singularnost esejista: Marko Uršič se ob Montaignevih esejih ukvarja z razmerjem med avtorjem in esejističnim subjektom; Montaignev podvig analizira tudi Varja Balžalorsky, pri čemer izpostavi vzporednice z neegološkimi teorijami individuuma; Ignacija Fridl pokaže, da je Montaignevo stališče o eseju kot refleksiji jaza mogoče razumeti na način, da jaz v esejistični formi poskuša določiti mero in mejo lastnemu bivanju. V naslednjih treh razpravah avtorji izpostavijo značilnosti izbranih esejističnih pisav: na primeru čeških esejev iz 20-ih in 30-ih let Ivo Pospíšil analizira specifične tematske in formalne značilnosti češkega eseja in njegovo tipologijo; v prispevku Pétra Hajduja je literarnost biografskih esejev madžarskega pisca Kálmána Mikszátha opisana z analizo metafor; Mária Bátorová pa ugotavlja, da eseji čeških in slovaških disidentov nimajo samo dokumentarne vrednosti, ampak avtentično presegajo meje žanra. Singularnost eseja po mnenju Marka Juvana ne bi bila mogoča brez »sensus communis« – pojma, razumljenega kot obče mesto, sklicevanje na zdravo pamet ali Kantov »Gemeinsinn«. Na premalo upoštevano značilnost eseja opozori tudi Bart Keunen, ko izpostavi njegovo prikladnost za raziskovanje vsakdanjega življenja. Po mnenju Iztoka Osojnika esej nikoli ne more nastati z reportažo (reprezentacijo), temveč zgolj kot neposredno lingvistično pričevanje, kot dogodek. S posebno vrsto dogodka, tj. z gledališkim esejem se ukvarja Tomaž Toporišič, pri čemer za analizo izbranih primerov uporabi koncepte singularne pluralnosti in estetske performativnosti. Tematski sklop zaokroži prispevek, v katerem se Tomo Virk ukvarja z naravo esejističnega diskurza v literarni vedi in ugotavlja, da esej omogoča razpiranje tistih segmentov literature, ki niso dostopni v objektivno znanstvenost naravnemu diskurzu.